P. van der Grijp

Avonturiers en zendelingen; Vroege confrontaties op de Tonga-eilanden

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, Rituals and Socio-Cosmic Order in Eastern Indonesian Societies; Part I Nusa Tenggara Timur 145 (1989), no: 1, Leiden, 30-46

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

PAUL VAN DER GRIJP

AVONTURIERS EN ZENDELINGEN

VROEGE CONFRONTATIES OP DE TONGA-EILANDEN

Inleiding

De reizen van Europeanen in het Pacific gebied zijn vanaf het begin gepaard gegaan met het verschijnsel van de achterblijvers: westerse avonturiers, veelal ontsnapte gevangenen, deserteurs en schipbreukelingen. Aanvankelijk betrof het zeer incidentele gevallen, maar aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw nam hun aantal aanmerkelijk toe. In verschillende uithoeken van 's werelds grootste watervlakte, bijvoorbeeld op Hawaï, Tahiti, Samoa, Tonga en Fiji, bevonden zich wel enkele van deze mensen. In de Engelstalige literatuur noemt men hen 'beachcombers', een woord met specifieke connotaties dat met het Nederlandse 'strandjutters' slecht vertaald zou zijn. Hier is gekozen voor de aanduiding 'avonturiers', met dien verstande dat het in de praktijk niet louter om avontuur-zoekers ging, maar vooral ook om personen die door omstandigheden in het avontuur werden gestort.

De avonturiers kwamen immers op eilanden terecht die reeds lang werden bewoond door mensen met een volslagen andere levenswijze dan de toenmalige Europese. De eilandbewoners waren van meet af aan onder de indruk geweest van de destructieve kracht en het constructieve potentieel van westerse wapens en werktuigen — buskruit en metaal waren hen voorheen onbekend. De onderling dikwijls rivaliserende hoofdlieden voelden al vlug het verlangen de nieuwe technologie aan te wenden bij de bouw van boten en in de oorlogvoering. Maar dat was niet de enige reden waarom de vreemdelingen een hoge waarde vertegenwoordigden. Het prestige van de hoofdlieden steeg ook door het simpele feit dat ze een 'tamme-blanke-man' in huis hadden (Bargatzky 1985:292). De avonturiers waren voor hun lijfsbehoud, bestaansmiddelen, onderdak en status volledig afhankelijk van het gastland. Met de hoofdman waar ze bij woonden waren ze verbonden in een 'patroon-cliënt-relatie' (Bargatzky 1985:293).

PAUL VAN DER GRIJP is KNAW-onderzoeker aangesteld aan het Instituut voor Culturele Antropologie te Utrecht. Hij behaalde graden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Katholieke Universiteit te Nijmegen, en de Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales te Parijs. Hij is vooral geïnteresseerd in ideologische systemen en produktiewijzen, met nadruk op Polynesië, en publiceerde eerder: *Produktie en denkwijzen in Polynesië*, dissertatie KUN 1987, en 'Sexualiteit, ideologie en macht bij de Baruya (Papoea Nieuw Guinea)', in: T. Lemaire (red.), *Antropologie en ideologie*, Groningen 1984. Dr. van der Grijp is bereikbaar op: Heideparkseweg 538, 6532 TA Nijmegen.

Maar door hun langdurig verblijf op de eilanden kregen ze tevens de historische rol van 'cultuurmediators' (Maude 1964). Ze vormden een vroege schakel tussen de Polynesische volkeren en Europa.¹

In dezelfde tijd werden er vanuit Europa pogingen ondernomen om de bevolking van het Pacific gebied te kerstenen. In het kielzog der ontdekkingsreizigers — Oceanië was het laatst ontdekte werelddeel — arriveerden westerse zendelingen en missionarissen op de eilanden. De komst van deze verkondigers van het Woord Gods ging vooraf aan en maakte in veel gevallen ook de weg vrij voor annexatie door de koloniale mogendheden. Voor het zover was hadden zij echter nog de nodige moeilijkheden te overwinnen.²

Hieronder wordt een relatief korte periode behandeld uit de geschiedenis van de Tonga-Eilanden, te weten de confrontaties tussen avonturiers, zendelingen en inheemse bevolking in de jaren 1796-1801. Het gaat om een historische casus van de tijd waarin de eerste westerlingen op de eilanden woonden, een periode die een belangrijke schakel vormt in het cultuurcontact. In dezelfde tijd is tevens het begin van de Tongaanse burgeroorlog te situeren. Deze begon namelijk in 1799 en zou nog tot 1852 voortduren.³

Het vorstendom Tonga bevindt zich in het westen van Polynesië, ongeveer tussen Fiji en Samoa, en telde in de behandelde periode naar schatting 40.000 inwoners, verspreid over enkele tientallen eilanden.⁴ Tonga behoort tot de meest gestratificeerde Polynesische samenlevingen (Goldman 1970, Sahlins 1958). De zendelingen die hier aan het eind van de achttiende eeuw arriveerden, stuitten op grote weerstand bij de lokale bevolking. Hun expeditie zou op een faliekante mislukking uitlopen. De vraag naar de reden van die mislukking vormt de leidraad van dit artikel.

De belangrijkste bronnen zijn de dagboeken van de zendelingen en een verslag van een latere avonturier. Deze avonturier, de jonge Britse zeeman William Mariner, was een overlevende van het bloedbad dat Tonganen op zijn schip, de *Port au Prince*, aanrichtten. Van 1806 tot 1810 woonde hij op de eilanden als geadopteerde zoon van een Tongaanse hoofdman. Bij zijn terugkeer in Engeland liet hij zijn wederwaardigheden noteren door

¹ Zie ook Bargatzky 1978, 1980 en 1981; Hezel 1978; Ralston 1977; Riesenbergs 1968; Walter 1974; Zelenietz & Kravitz 1974. In Maude 1968 is een geannoteerde bibliografie opgenomen van 21 geschriften van avonturiers in de Pacific (pp. 170-77).

² Een algemeen overzicht van de verhouding tussen zending/missie en kolonialisme in Polynesië wordt gegeven in Van der Grijp & Marsaudon 1987 en 1988.

³ Zie voor de voorafgaande periode van cultuurcontact: Bott 1982, Ferdon 1987, en Van der Grijp 1987a; voor een behandeling van de latere geschiedenis zie Latukefu 1974.

⁴ Deze schatting van 40.000 is van Kirch (1984:19). Claessen (1970:34) noemt een aantal van 50 tot 60.000 en Goldman (1970:281), die zich beperkt tot alleen de drie grootste eilanden, 25.000. Het totale aantal eilanden in Tonga is ongeveer 150; hiervan zijn er echter minder dan 40 bewoond. De afstand tussen het meest noordelijke en het meest zuidelijke eiland bedraagt 600 kilometer.

de Londense arts John Martin, die er een boek over schreef (Martin 1981). Dit bevat geen ooggetuigeverslag van de hier behandelde periode, maar Mariner was er wel goed over geïnformeerd, onder andere via zijn Tongaanse adoptievader, Finau Ulukalala. De kapitein van het eerste zendingschip publiceerde een boek met samenvattingen van de dagboeken der zendelingen en zijn eigen scheepsjournaal (Wilson 1799). Een zendeling, een dissident, liet postuum een eigen verslag publiceren (Vason 1840).⁵ Van de avonturiers waar het hier om gaat zijn geen aantekeningen bewaard gebleven, voor zover die überhaupt zijn gemaakt. Onder de Tonganen was in deze tijd het schrift nog onbekend.

Eerste vestiging van Europeanen

In de achttiende eeuw was er in Engeland, buiten de officiële Anglicaanse Kerk om, een piëtistisch getinte opwekkingsbeweging ontstaan onder de bezielende leiding van John Wesley (1703-91) en George Whitefield (1714-78). De volgelingen van Whitefield, vooral calvinistische methodisten, waren erg onder de indruk van de destijds in Engeland zeer populaire reisverslagen van Cook en Bligh. Ze gingen zich medeverantwoordelijk voelen voor het zieleheil van de 'heidenen' in de Stille Zuidzee. Whitefields volgelingen zochten aansluiting bij onafhankelijke congregationalisten, Schotse presbyterianen en leden van andere denominaties en samen richtten ze in 1795 de 'London Missionary Society' op. Tussen de initiatiefnemers bestonden aanzienlijke organisatorische en theologische verschillen, maar ze deelden een gematigd calvinisme. Het ging om mensen die, aldus Garrett, 'een sterk besef van een goddelijke roeping' combineerden met wetenschappelijke nieuwsgierigheid en een passie voor het welzijn van het menselijke ras' (Garrett 1982:10).⁶ Verder meende men dat er haast moest worden gemaakt met de bekering van de diverse volkeren vanuit een soort einde-der-tijden gevoel, aangewakkerd door de Amerikaanse onafhankelijkheid en de Franse revolutie. Van die 'wetenschappelijke nieuwsgierigheid', waar Garrett het over heeft, was in het geval van de zendelingen in Tonga overigens weinig te bespeuren.

In 1796 zette een expeditie van de London Missionary Society koers naar de Pacific. Men vertrok vanuit Londen op het pas door het zendingsgenootschap aangeschafte schip *Duff*, dat onder gezag stond van Kapitein James Wilson. De dertig zendelingen die meegingen, allen afkomstig uit een milieu van handwerkslieden, waren jong en onervaren. Het betrof uitsluitend mannen. Sommigen hadden hun gezin bij zich — dat wil

⁵ Het verhaal werd door dominee James Orange opgetekend en door Vason zelf gecorrigeerd en aangevuld. Het was uitdrukkelijk niet diens bedoeling dat de gegevens nog tijdens zijn leven bekend zouden worden. Toch werd een deel van het manuscript reeds in 1810 gepubliceerd. Daarin staan veel onjuistheden en het vertoont grote leemtes. In 1838 overleed Vason. Twee jaar later volgde publikatie van het volledige boek.

⁶ Alle citaten zijn door de auteur in het Nederlands vertaald.

zeggen, alleen de mannen werden als 'zendeling' aangemerkt. Slechts vier van de zendingen waren beëdigde dominees. Op basis van de zeekaarten van Cook zeilde Kapitein Wilson naar Tahiti, waar achttien zendingen werden gestationeerd. Onder hen bevonden zich alle beëdigde dominees en alle vrouwen en kinderen. Vervolgens zeilde de *Duff* naar Tonga's hoofdeiland, Tongatapu.

Bij aankomst in april 1797 kwamen daar na een bezoek van de Tongaanse vorst Fatafehi tot verrassing van de zendingen twee landgenoten aan boord: de avonturiers Ambler en Connelly. De uiterst spraakzame Ambler — Connelly was meer ingetogen — vertelde het volgende over het hoe en waarom van zijn aanwezigheid op het eiland. Na zijn overtocht van Londen naar Amerika was hij vanwege de hogere gage op een ander schip aangemonsterd. Dat schip, de *Otter*, voer voor de bonthandel op de noordwestkust van Amerika. Onderweg maakte de bemanning jacht op robben. Vervolgens week men uit naar Tonga voor het inslaan van nieuwe proviand.

Het gepekelde voedsel op de *Otter* was inmiddels bedorven en nauwelijks meer te eten. Bovendien was de voorraad zo geslonken dat men het met een minimaal rantsoen moest stellen. Tegen de enige overgebleven ruilobjecten aan boord, oude ijzeren hoepels, wilde de inheemse bevolking van de Tonga-Eilanden echter geen varkens ruilen. Aangezien gevreesd werd dat de toestand aan boord nog verder zou verslechteren, boden zes matrozen hun ontslag aan. De kapitein ging daarmee akkoord en liet de zes op het eiland Nomuka achter. Korte tijd nadien passeerde daar een ander schip, eveneens Amerikaans, dat een tekort had aan matrozen en waarop drie van de zes aanmonsterden. Van de drie overigen bleef de Ier Bryan Morgan op Nomuka achter, terwijl Benjamin Ambler (uit Londen) en John Connelly (uit Cork) naar Tongatapu verhuisden. Daar verbleven ze ondertussen alweer zo'n dertien maanden.

Althans, zo vertelde Ambler het aan Kapitein Wilson (Wilson 1799:98). Een half jaar later, een maand na het definitieve vertrek van de *Duff* uit het gebied, zouden de in Tonga achtergebleven zendingen van Kapitein Gardner van het Amerikaanse schip *Mercury* een ander verhaal horen. De avonturiers zouden inderdaad van een schip genaamd *Otter* komen, maar niet als matrozen. De *Otter* was namelijk belast met een transport van strafgevangenen naar Nieuw-Zuid-Wales in Australië. Ambler, Connelly en Morgan zouden als gevangenen van dat schip zijn ontsnapt (Gunson 1977:99). Overigens meende Kapitein Wilson ook zonder die informatie wel te weten wat voor vlees hij in de kuip had. Ambler en Connelly zagen er volgens hem zo onguur uit, 'dat in Engeland een fatsoenlijk mens hen zou mijden, zoals hij dat zou doen bij een zwendelaar of een zakkenroller' (Wilson 1799:98). Desalniettemin maakten de zendingen graag gebruik van hun diensten als tolk en bemiddelaar — de twee spraken inmiddels Tongaans en konden goed met de bevolking overweg.

Gevraagd naar de mogelijkheden om zich op het eiland te vestigen werd

de zendelingen door een Tongaanse hoofdman een woning met een perceel landbouwgrond vlak bij Mu'a aangeboden, van oudsher het politiek-religieuze centrum van het land. Ook werd hen daar bescherming van lijf en bezittingen gegarandeerd. De zendelingen vonden het aangeboden perceel echter te klein om van te leven. Bovendien was de desbetreffende hoofdman, Tupou Mumui, oud en ziekelijk (hij zou inderdaad binnen drie weken komen te overlijden). Bij nader inzien, met name op aanraden van de avonturiers, vestigden ze zich liever niet in Mu'a, maar ging hun voorkeur uit naar het dichter bevolkte westelijke district van Tongatapu en naar de aldaar wonende hoofdman Tuku'aho.

Volgens Ambler namelijk was Tuku'aho 'de machtigste hoofdman van het eiland, de grootste krijger en dientengevolge niet alleen de schrik van de hoofdlieden op Tongatapu, maar ook van de naburige eilanden. Deze had Tuku'aho kort tevoren nog op vijandige wijze bezocht en al vlug onder zijn heerschappij gebracht' (Ambler, gec. in Wilson 1799:104). In Tonga ging men ervan uit dat wanneer Tupou Mumui dood zou gaan, Tuku'aho diens positie van politiek leider met de titel Tu'i Kanokupolu over zou nemen — wat ook zo is gebeurd.⁷ Tien zendelingen bleven tenslotte bij Tuku'aho achter: Bowell, Buchanon, Cooper, Gaulton, Harper, Kelso, Nobbs, Shelley, Vason en Wilkinson. Oorspronkelijk waren zij van hun vak respectievelijk: winkelier, kleermaker, schoenmaker, timmerman en schrijnwerker (Wilson 1799:5-6). De *Duff* zette koers naar de Markiezen-Eilanden en zou pas vier maanden later in Tonga terugkeren.

Met de avonturier Morgan zouden de zendelingen enkele weken na hun komst kennis kunnen maken. Bij de begrafenis van Tupou Mumui kwamen van de eilandengroep Ha'apai twintig grote dubbele kano's met elk vijftig mannen aan boord, waaronder Morgan. Deze was kennelijk al van meet af aan op de hoogte geweest van de aanwezigheid der zendelingen. Bij zijn aankomst op Tongatapu bracht hij hen onmiddellijk een bezoek, wat de zendelingen overigens niet zo wisten te waarderen: 'tijdens ons onderhoud demonstreerde hij zulke staaltjes van verdorvenheid dat we hem nooit meer onder ons dak wensten terug te zien' (Wilson 1799:246). Morgan bleef echter op Tongatapu achter en de zendelingen zouden nog het nodige met hem te maken krijgen.

Diefstal en geweld

De voornaamste bezigheden van de zendelingen bestonden uit bidden en zingen, werken op het land en het aanleggen van een Tongaanse woordenlijst met Engelse vertaling. Maar wat in de ogen der Tonganen aan de

⁷ Naast deze titel Tu'i Kanokupolu bestonden er in Tonga nog de hoge titels Tu'i Tonga, sacraal vorst (in deze tijd was dat Futafahi), en Tu'i Ha'atakalaua (hier Mulikiha'amea, hij zou de laatste zijn). Op het zeer gecompliceerde en juist in deze tijd op de helling staande tripartite systeem van Tongaans bestuur wordt hier verder niet ingegaan. Zie daarvoor o.a. Wernhart (1977), Gunson (1979) en Siikala (1982).

nieuwe blanke mannen aanvankelijk nog het meest opviel was een merkwaardig object dat ze bij zich hadden: een koekoeksklok. In dat 'sprekende hout' huisde een geest die zich met grote regelmaat manifesteerde: de 'vogel-geest'. Deze perceptie van het vreemde voorwerp was niet toevallig. In het dorp Mu'a stonden verscheidene huizen waarin geesten zouden wonen. Die geesten namen in concreto, althans voor zover de zendingen dat konden nagaan, de vorm aan van walvstanden, stenen en al dan niet bewerkte houtblokken, gewikkeld in stukken boombastdoek. Ze kwamen oorspronkelijk uit Fiji, vanwaar ze door reislustige Tonganen waren meegenomen. De huizen van de geesten stonden er vervallen bij, maar waren dermate sacraal dat ze niet aangeraakt en gerepareerd mochten worden (Wilson 1799:252; vgl. over de oorspronkelijke Tongaanse religie: Gifford 1929:287-346). Zo ook meenden de Tonganen dat zij de klok absoluut niet mochten aanraken. Wanneer ze iets van de zendingen zouden stelen, zou de 'vogel-geest' hen onmiddellijk betrappen; hetgeen, aldus de zendingen, 'niet zonder nut was' (Wilson 1799:231). Tuku'aho informeerde weleens naar de klok, maar liet tevens weten dat hij zo'n geest niet in zijn eigen huis wou hebben. Futafehi daarentegen wilde er wel een. Hij had geen angst. Als sacraal vorst (Tu'i Tonga) stamde hij immers zelf van een godheid af. De zendingen — ze hadden meer dan een klok — voldeden graag aan zijn verzoek. Eenmaal thuisgekomen demonteerde Futafehi de klok, waarna hij er niet in slaagde het ding weer in elkaar te zetten. De te hulp geroepen zendingen lukte dat echter evenmin, tot grote hilariteit van de Tonganen. Dit voorval maakte de Tonganen '... nog verwaander dan ze al waren; nu gingen ze er prat op dat ze net zo vakkundig en slim waren als wij' (Vason 1840:108).

De Tonganen waren verder erg benieuwd naar ijzeren gereedschap. Steeds weer werden de zendingen bij hun werk in de tuin en in de stal omringd door een schare nieuwsgierigen. Dezen zouden bij hun observaties negatieve gedachten krijgen over hun eigen land en volk, omdat dit 'onbekend is met de ingenieuze vaardigheden en kennis waarover wij beschikken' (Wilson 1799:233). Maar de overmatige belangstelling werd niet altijd op prijs gesteld, want: 'de inboorlingen zijn vaak zo lastig dat we genoodzaakt zijn hen weg te jagen' (Wilson 1799:234).

Ten opzichte van de hoofdlieden waren de zendingen erg genereus. Velen voorzagen ze van de zo begeerde ijzeren werktuigen. Ook waren ze verdienstelijk bij de reparatie ervan. Zo kwam Tuku'aho op een gegeven moment met een spade aanzetten die hij een week tevoren had gekregen. Hij wilde dat ze het ijzeren blad in stukken zouden zagen om er een aantal kleinere werktuigen van te maken. Daar draaiden de zendingen hun hand niet voor om. Vervolgens kregen ze vergelijkbare verzoeken van andere hoofdlieden. Aan sommigen onderwezen ze hoe men met ijzeren werktuigen de grond kan bewerken.

Ook de avonturiers hadden belangstelling voor de voorraad gereedschap. Maar hun verzoeken begonnen steeds meer de vorm aan te nemen

van eisen, waar de zendelingen op den duur niet meer op in wilden gaan. Na een bedreiging door Ambler deden ze hun beklag bij beschermheer Tuku'aho. Deze ontbood de avonturier en gaf hem te verstaan de zendelingen voortaan met rust te laten. Ofschoon Ambler gehuwd was met de dochters van Tuku'aho's vlootaanvoerder en er sprake was van een afhankelijkheidsrelatie, maakte Tuku'aho's gebod maar korte tijd indruk op hem.

Samen met Morgan spoorde Ambler de Tonganen aan de zendelingen van hun spullen te beroven. Uit angst voor een aanval verlieten de zendelingen hun huis en overnachtten ze in dat van Tuku'aho. Al hun bezittingen namen ze mee, behalve de negen varkens die ze in de loop van de tijd van Tonganen hadden gekregen. Op een ochtend moesten ze constateren dat hun varkensstal was geplunderd. Van de negen varkens stond er nog maar een in de stal; in de buurt vonden ze nog drie andere terug, maar de rest waren ze kwijt. Toen Ambler en Morgan van de Tonganen vernamen dat de zendelingen hen openlijk van de diefstal beschuldigden, zochten ze de zendelingen op, scholden ze hen de huid vol en werden ze zelfs handtastelijk.

Enkele dagen later kwam Connelly een gebruiksvoorwerp opeisen dat de zendelingen hem zouden hebben beloofd. Maar zij konden zich van enige belofte niets herinneren en stuurden Connelly gewoon weer weg. Deze liet het er niet bij zitten en kwam kort daarna met dezelfde eis. Weer kreeg hij nul op het rekest. Hij zwoer toen dat hij de eerste de beste zendeling die hij te pakken kon krijgen, zou vermoorden. 'We hebben', zo verzochten de zendelingen na dit incident, 'gevaaren van de heidenen te duchten, maar meer nog van onze eigen landgenoten' (Wilson 1799:256).

Van de gevaren van Tongaanse zijde waren ze zich al langer bewust. Reeds een maand na hun aankomst werden ze door Connelly, met wie ze toen nog een min of meer vriendschappelijke band hadden, gewaarschuwd. Die ochtend ving hij bij een kavakring van hoofdlieden iets op van plannen tot een aanslag op de zendelingen. De desbetreffende hoofdlieden besloten echter te wachten op de terugkeer van het zendingsschip omdat ze dan meer buit zouden kunnen maken. De zendelingen twijfelden niet aan de juistheid van deze informatie, want er was geen mens op Tongatapu, zo stelden ze vast, die niet 'hopeloos verliefd' was op hun spullen (Wilson 1799:247). Maar er was ook nog een andere reden waarom de zendelingen niet meteen werden beroofd: '...angst voor onze vuurwapens, waarvan ze reeds enige kennis hadden' (Vason 1840:103; vgl. ook Van der Grijp 1987a).

Opsplitsing van de groep

Het leek de zendelingen raadzaam zichzelf en hun bezittingen niet onder de protectie van een, maar van verschillende machtige hoofdlieden te plaatsen. Zo zouden zij de jaloezie der hoofdlieden kunnen omzeilen. Sommigen vestigden zich bij een hoge hoofdman in Mu'a, anderen in

Ha'ateiho, weer anderen bleven in het westelijke distrikt bij Tuku'aho wonen. De zendeling Vason, waarover straks meer, trok bij Mulikiha'amea in. Deze hoofdman had de zeer hoge titel van Tu'i Ha'atakalaua. Tuku'aho was niet bijster ingenomen met deze opsplitsing. En de zendelingen wisten ook wel waarom. Bij de terugkeer van het zendingsschip hoopte hij als enige een flinke beloning voor zijn verdiensten als beschermheer te krijgen in de vorm van een grote gift aan werktuigen.

Zijn bange vermoeden werd bewaarheid. Toen het schip eind september 1797 weer in Tonga kwam, verdeelden de inmiddels verspreid wonende zendelingen de nieuwe voorraad goederen over hun respectieve verblijfplaatsen. Het ging om 'een immense hoeveelheid nuttige en noodzakelijke ijzeren werktuigen van velerlei aard, die onze stoutste verwachtingen verre overtrof, en die de inboorlingen met verbazing vervulde' (Wilson 1799:272). Tuku'aho moest met lede ogen toezien dat hij nu niet meer de enige was die in de prijzen viel. De nieuwe voorraad had voor de zendelingen het gewenste effect, blijkens een toespraak van Mulikiha'amea:

'Als we de vreemdelingen op gewelddadigheden konden betrappen, of geheime plannen om ons land in te pikken en ons te doden, dan zouden we hen zonder genade uit ons midden moeten wegvagen. Maar ze zijn met grote rijkdommen gekomen en hebben die met gulle hand uitgedeeld. We plukken er de vruchten van dat ze in ons midden leven. Hun spullen zijn erg nuttig voor ons. Ze gedragen zich goed. Wat willen we nog meer?' (Geciteerd in Vason 1840:117.)

Het zendingsschip zou twintig dagen in Tonga blijven. Bij vertrek werden de zendeling Nobbs en de avonturier Connelly door Kapitein Wilson meegenomen, Nobbs op eigen verzoek, omdat hij het op het eiland niet meer uithield, Connelly wegens wangedrag. In zijn geval was er sprake van deportatie. Van alle avonturiers was Connelly de zendelingen aanvankelijk nog het meest terwille geweest. Het genoemde incident had zijn positie echter onmogelijk gemaakt. Door de deportatie van Connelly werd de houding van Ambler en Morgan nog veel grimmiger. In feite was het de bedoeling dat ook zij door Wilson zouden worden afgevoerd. Maar op het beslissende moment, bij het vertrek van de *Duff*, lieten de twee zich niet vangen.

Een maand nadien arriveerde het Amerikaanse schip *Mercury*. Op de kapitein, Gardner, deden de zendelingen vergeefs een beroep om Ambler en Morgan mee te nemen. Er bleven daarentegen zeven bemanningsleden van de *Mercury* op Tongatapu achter. Een van hen, de smid William Beak, sloot zich bij de zendelingen aan. De andere zes voegden zich bij de avonturiers. Met name Peter Knight, die goed met Ambler op kon schieten, was de zendelingen een doorn in het christelijke oog. Overigens zou Ambler bij het uitbreken van de burgeroorlog door de Tonganen worden gedood vanwege het beledigen van een hoofdman en het stoken van

onrust. Morgan verhuisde in 1799 naar het noordelijke eiland Vava'u, waar hij later werd doodgeknuppeld omdat hij er de dochter van een hoofdman had verkracht.

Tijdens zijn verblijf bij Mulikiha'amea begon de zendeling George Vason hoe langer hoe meer schik te krijgen in de Tongaanse levenswijze, de *anga faka Tonga*. Hij hulde zich in inheemse kleding, verbouwde taro, bananen en suikerriet, huwde een knappe, achttienjarige vrouw uit de familie van Mulikiha'amea en zag af van zijn religieuze roeping. Toen de andere zendelingen lucht kregen van zijn nieuwe levenswandel, zochten ze hem op om hem op andere gedachten te brengen. Vason ontving hen gelaten. De argumenten van zijn collega's hadden nauwelijks vat op hem.

Om van zijn zieleheil dan maar te redden wat er van te redden was, stelden de collega-zendelingen voor om hem en zijn Tongaanse vrouw ook op christelijke wijze in de echt te verbinden. In eerste instantie viel dit voorstel wel in goede aarde, maar toen de zendelingen de jonge vrouw in kwestie duidelijk hadden gemaakt dat dit voor haar de verplichting in zou houden tot zijn (of haar eigen) overlijden bij Vason te moeten blijven, hoefde het voor haar niet meer. Zonder deze belofte weigerden de zendelingen hun christelijke bekrachtiging van het huwelijk. Na enig aarzelen koos Vason voor de vrouw — en hij liet het daar niet bij. Overeenkomstig de Tongaanse gebruiken, althans die van de hoofdlieden, trouwde hij een tweede vrouw en later nog een derde. De laatste verbintenis betrof een ceremonieel huwelijk met de veertienjarige dochter van Mulikiha'amea's broer, die woonde op Ha'apai. Ook zou Vason zich laten tatoeëren. Door het extra contrast van de blauwe afbeeldingen met zijn blanke huid oogstte hij onder de Tonganen alom bewondering.

Burgeroorlog

Maar zijn geluk zou niet van lange duur zijn. In 1799 begon de Tongaanse burgeroorlog. Aanleiding was de moord op Tuku'aho door een aantal rivaliserende hoofdlieden, met name Tupouniua en Finau Ulukalala. Onder de heerschappij van Tuku'aho hadden zowel de zendelingen als de avonturiers bescherming genoten, maar ten opzichte van de Tonganen had hij zich als een tiran gedragen. Martin omschrijft hem in dit verband als een 'wraakzuchtige en wrede man die elke gelegenheid aangreep om zijn autoriteit te doen gelden — en dat niet alleen op wrede wijze, maar ook moedwillig' (Martin 1981:70). Dit was niet de enige reden voor de moord, ook de eigen politieke ambities van de samenzweerders vormden een belangrijk motief, maar, zo stelt Thomson (1894:323-4), tegen een meer populair politiek leider waren ze waarschijnlijk niet in opstand gekomen. Na de moord op Tuku'aho barstte de strijd los. Met zijn krijgers van Ha'apai en Vava'u versloeg de ambitieuze Finau Ulukalala eerst de hoofdlieden van het oostelijke district van Tongatapu. Een aantal van hen sloot zich vervolgens bij hem aan in de strijd tegen de hoofdlieden van het westelijke district. De leider van deze laatste groep, tevens de bescherm-

heer van Vason, Mulikiha'amea, sneuvelde bij de aanval.

Enkele weken eerder hadden drie zendelingen hetzelfde lot ondergaan. Ze meenden zelf een neutrale positie in te kunnen nemen en zagen niet in dat ze onwillekeurig werden geassocieerd met een van de strijdende partijen. Dit laatste is des te merkwaardiger daar ex-collega Vason zelf aan de zijde van Mulikiha'amea had meegevochten. Bovendien maakte de hoofdmans van Ha'ateiho, de plaats waar op dat moment drie zendelingen woonden, deel uit van het leger van Finau Ulukalala. Toen de winnende partij na een veldslag de achtervolging inzette en het huis van de drie zendelingen in Ha'ateiho naderde, kwamen deze laatsten naar buiten 'om naar ze te kijken, niet verwachtend dat zij zelf, die niet aan de oorlog hadden deelgenomen, gemolesteerd zouden worden' (Vason 1840:171). Maar onder de Tongaanse krijgers bevond zich ook iemand aan wie de zendelingen ooit een ijzeren bijl, waarom hij had gevraagd, niet hadden willen geven. De man profiteerde van de gelegenheid om wraak te nemen en hij stormde, gevolgd door enkele vrienden, op hen af. De zendelingen Bowell, Gaulton en Harper en de bij hen op bezoek zijnde Britse zeeman Burnham werden onmiddellijk neergeslagen en gedood.

In Europa ging men hen later als martelaren beschouwen — de eerste martelaren van Polynesië (zie bijvoorbeeld Murray 1885 en Peel 1948).⁸ Gezien het voorafgaande is het echter onwaarschijnlijk, zo concludeerde ook Gunson (1977:101), dat deze drie zendelingen om religieuze redenen zijn vermoord. Veel belangrijker waren hoe dan ook hun politieke onbegrip en gebrek aan mensenkennis.

Met uitzondering van Vason vluchtten de overige zendelingen in januari 1800 via een Engels schip naar Australië. Ze zouden niet meer naar Tonga terugkeren. Vason verhuisde naar Ha'apai waar hij bij zijn veertienjarig bruidje introk. Ruim anderhalf jaar later werd de Tongaanse grond echter ook hem te heet onder de voeten en zocht ook hij via een westers schip een goed heenkomen.

Verlokkingen van het vlees

Het boek waarin Vason, nadat hij uiteindelijk weer in Engeland was teruggekeerd, zijn lotgevallen liet vereeuwigen, heeft het karakter van een schuldbekentenis. Tevens ademt het de weinig respectvolle houding van de toenmalige zendelingen ten opzichte van de Tonganen. Het volgende citaat kan dat illustreren.

'Mijn huwelijk, dat me enige tijd erg gelukkig maakte, sloopte elke barrière van terughoudendheid die mijn geweten tot dan toe tegen-

⁸ Deze protestantse 'martelaren' werden door de katholieke kerk overigens niet als zodanig erkend. De katholieken hadden namelijk hun eigen 'eerste martelaar in Oceanië', de Franse priester Pierre Chanel, die veel later, in 1841, op Futuna werd gedood (zie Bourdin 1867).

ver mijn opwellingen had opgeworpen en opende de deur naar iedere zwakheid. Ik betreur het te moeten zeggen dat ik nu gretig aan elk plezier en vermaak van de inboorlingen deelnam en probeerde te vergeten dat ik eens een christen werd genoemd en een christelijk land had verlaten om de heidenen te bekeren ... Mijn voorspoed maar ook mijn slechtheid wonnen aan kracht en ik begon hoe langer hoe meer de corrupte gewoontes van de inboorlingen aan te nemen en vermeerderde, net als zij, het aantal van mijn vrouwen.' (Vason 1840:133,141.)

Het gedrag van Vason is volgens sommige historici overigens niet zo uitzonderlijk als het wellicht lijkt. Zo beschouwt Neill het 'going native' van Vason als 'een veel gangbaarder gebeurtenis dan gewoonlijk weerspiegeld wordt in de gebruikelijke stichtelijke verslagen van de vroege zending' (Neill 1964:297). Rutherford merkt op dat 'voor zendelingen verlokkingen van het vlees een soort risico van het vak vormden' (Rutherford 1971:32). Inderdaad was er bij de zending op Tahiti sprake van een vergelijkbaar geval. Thomas Lewis, overigens een van de vier beëdigde dominees van deze expeditie, huwde een Tahitische vrouw. Na een heftige discussie met zijn collega's werd hij geëxcommuniceerd en uitgestoten. Later zou op Tahiti ook Benjamin Broomhall de brui aan zijn roeping geven en een inheemse vrouw trouwen (Dodge 1976:89).

Op de Markiezen-Eilanden daarentegen deed zich een ander verschijnsel voor. Een van de twee zendelingen die daar zouden worden achtergelaten, de 39-jarige John Harris, kreeg naar goed Polynesisch gebruik van de hoofdmans een vrouw als gezelschap voor de nacht. Hij mocht haar behandelen 'alsof het zijn eigen vrouw was' (Wilson 1799:141).⁹ De zending had daar weinig goesting in en raakte de vrouw niet aan. Deze voelde zich verwaarloosd en begon aan de aard van zijn geslacht te twijfelen. Ze maakte een aantal andere vrouwen deelgenoot van haar twijfels en samen kleedden ze de zending uit terwijl hij lag te slapen. De vrouwen kregen te zien wat ze wilden zien — of althans waar ze aan twijfelden het te zullen zien. Maar ze gingen daarbij niet al te zachtzinnig te werk. Harris werd wakker en raakte zo van streek dat hij Kapitein Wilson verzocht zich bij zijn collega's op Tahiti te mogen voegen. Dat mocht.

Een inheemse visie

Tot nog toe zijn de gebeurtenissen vooral besproken op basis van de door de zendelingen nagelaten aantekeningen. Over de visie van de avonturiers en die van de Tonganen zelf is ons alleen iets bekend via de geschriften der zendelingen. Hierop is echter een uitzondering. De aan het begin

⁹ Eerder waren vele ontdekkingsreizigers in Polynesië op deze typische 'blijk van gastvrijheid' vergast.

genoemde jonge Britse zeeman William Mariner, die noodgedwongen gedurende vier jaar in Tonga leefde, hoorde het volgende verhaal van zijn Tongaanse adoptievader, Finau Ulukalala.

Een aantal jaren geleden kwam er van een Europees schip een blanke man die uit eigen vrije wil in Tonga achterbleef. Zijn naam was Morgan. Hij leefde lange tijd bij de Tonganen, door wie hij alom werd gerespecteerd. Later kwamen andere blanke mannen van een ander Europees schip. Ook zij bleven vrijwillig in Tonga wonen. Deze laatsten (de zendelingen) bouwden een huis waar ze zich regelmatig in opsloten om te zingen en ceremonies te voltrekken. Alles ging goed totdat Morgan ruzie met hen kreeg over een ijzeren pot die hij van hen wilde lenen en over varkens die hij van hen zou hebben gestolen. Vervolgens verklaarden ze aan de Tonganen dat Morgan iemand was die de regels in zijn eigen samenleving had overtreden en kans had gezien zijn straf te ontlopen.

Toen de Tonganen Morgan dienovereenkomstig gingen behandelen, hem beledigden en bedreigden en hem het leven ook anderszins zuur maakten, vertelde Morgan wie zij (de zendelingen) 'eigenlijk' waren. Ze zouden er door de Koning van Engeland op uit zijn gestuurd om de pest onder het Tongaanse volk te verspreiden. Daarom zonderden ze zich ook iedere keer weer af, om aan hekserij te doen en met behulp van hun boeken toverformules uit te spreken waarmee ze die pest veroorzaakten. Als ze zich in hun huis hadden opgesloten om te zingen, lieten ze de Tonganen niet toe. Om pottekijkers te weren hadden ze zelfs alle spleten en gaten in de omheining rond hun huis gedicht.

In die tijd stierven er kort na elkaar vele hoofdlieden. De Tonganen begonnen zich steeds meer af te vragen waarom ze de vreemde ceremonies, als die toch onschuldig waren, niet bij mochten wonen. Bovendien waren de blanken wel altijd welkom bij de ceremonies der Tonganen. Morgan wakkerde het Tongaanse wantrouwen nog verder aan door erop te wijzen dat er alsmaar meer hoofdlieden stierven en dat, als dat zo door bleef gaan, de Koning van Engeland de eilanden in bezit zou nemen.¹⁰ De Tonganen volgden zijn advies op om daar snel wat tegen te doen. Ze bestormden de zendelingen en doodden hen stuk voor stuk, op drie na.

Die andere drie, die zich onder de hoede van hoofdman Vaeasi hadden geschaard, werden in de oorlog gedood. Tevoren waren ze nog gewaarschuwd en uitgenodigd samen met een aantal Tonganen naar Fiji te ontsnappen. Daar gingen ze niet op in. Ze hadden niets te vrezen, zo meenden ze, omdat ze met geen enkele Tongaan ruzie hadden gemaakt. Ook de waarschuwing dat Tonganen nu eenmaal gewoon zijn om niet alleen de vijand zelf, maar zo mogelijk ook al diens vrienden en verwanten om te brengen, deed hen niet van standpunt veranderen. Ze dachten dat hun god hen zou beschermen. Daarna werden ze inderdaad gedood door

¹⁰ Tonga zou inderdaad Brits bezit, of althans protectoraat worden, maar pas een eeuw later (zie Van der Grijp 1987b).

een groepje met speren gewapende krijgers. Tot zover het verhaal van Finau Ulukalala (in Martin 1981:65-7).

Op drie punten vertoont dit relaas echter onvolkomenheden en/of onjuistheden. Ten eerste noemde Ulukalala van de avonturiers alleen Morgan, terwijl ook andere avonturiers een vergelijkbare rol hadden gespeeld. Ten tweede zouden volgens Ulukalala uiteindelijk alle zendelingen in Tonga zijn omgebracht; in werkelijkheid waren het er maar drie. Ten derde noemde Ulukalala de speciale positie van Vason helemaal niet, terwijl die notabene nog op Ha'apai had gewoond en bovendien anderhalf jaar langer dan zijn (ex-)collega's in Tonga was gebleven. Mogelijk zijn deze lacunes en onjuistheden in het verhaal geslopen bij de overlevering ervan door Mariner aan Martin zoveel jaren later.

Een andere mogelijkheid is dat Finau Ulukalala dit verhaal inderdaad zo heeft verteld, maar speciaal met de bedoeling Mariner Tongaanse mores bij te brengen. Dan zou het er hem niet zozeer om zijn gegaan de loop der gebeurtenissen zo waarheidsgetrouw mogelijk weer te geven, maar veeleer om de jonge vreemdeling, door hem naar Tongaans gebruik als zoon geadopteerd, via dit verhaal aan zijn verstand te brengen hoe hij zich wel en hoe hij zich niet diende te gedragen. Het gegeven dat in dit verhaal niet drie, maar alle zendelingen waren gedood, zou dan bijvoorbeeld als waarschuwing kunnen zijn bedoeld. Wellicht is dit een mooi voorbeeld van de articulatie van geschiedenis en mythe.

Hoe dan ook, we kunnen het met de historicus Morrell eens zijn dat Ulukalala's relaas selectief is, maar 'in het algemeen bevestigd wordt' door de verslagen der zendelingen (Morrell 1960:35, n. 1). De zendelingen noteerden immers dat in de eerste maanden van hun verblijf drie hoofdlieden overleden. Na de dood van de derde, in juli 1797, schreven ze dat de gebeurtenissen aangegrepen werden door de avonturiers — ze hadden het daarbij over 'onze tegenstanders', in het meervoud — om de Tonganen wijs te maken 'dat onze God, in antwoord op ons gebed, hen doodt' (Wilson 1799:262). Als de zendelingen door zouden gaan met bidden en zingen, zo bazuinden de avonturiers rond, 'zou er geen hoofdman meer in leven blijven' (Wilson 1799:262).

Conclusies

Bij deze eerste, mislukte poging tot kerstening van de Tonga-Eilanden hebben de avonturiers een opmerkelijke rol gespeeld. Gezien het hedonistische en in de ogen der zendelingen daarmee amorele leven dat de meesten in Tonga leidden en hun bovendien vaak letterlijk criminele achtergrond, werden de avonturiers door de zendelingen tamelijk minachtend bejegend. De avonturiers waren 'mannen wier tijd in ledigheid en losbandigheid wordt doorgebracht' (Wilson 1799:255). Met groot dedain wezen de zendelingen op hun veelwijverij: de eerste had twee vrouwen, de tweede drie en de derde maar liefst vier. 'Met dergelijke mannen', zo voegden de zendelingen daaraan toe, 'is het voor ons onmogelijk enige

kameraadschap te onderhouden' (Wilson 1799:255). Toch verhinderde dit geenszins dat de zendingen van hun diensten gebruik maakten. Over Ambler schreven ze bijvoorbeeld: 'ofschoon deze vent zo zondig is, heeft hij ons grote diensten bewezen door ons in de taal te onderwijzen' (Wilson 1799:245). Ook de andere avonturiers waren in dit opzicht bruikbaar bevonden.

Het hoeft niet te verwonderen dat dit op den duur tot fricties leidde. De avonturiers wilden wel vertalen en bemiddelen, zeker als daar iets materiëls tegenover stond, maar het steeds weer over moeten brengen van de boodschap dat zij zelf niet deugden, impliciet in de leer der zendingen, werd hen op den duur teveel. Als representanten van de westerse cultuur kwamen ze aanvankelijk bij de zendingen in de schaduw te staan. Door de aanwezigheid van het zendingsschip en de door Tonganen felbegeerde voorraad westerse goederen, met name de ijzeren werktuigen, verkeerden de zendingen in het voordeel. Maar die voordelige positie werd al snel ondermijnd, helemaal toen het zendingsschip definitief achter de horizon verdween.

De zendingen en de avonturiers waren niet alleen landgenoten, maar ze waren ook van dezelfde leeftijdscategorie en kwamen uit ongeveer hetzelfde sociale milieu. De gemiddelde leeftijd van de zendingen was 26 jaar; alleen Kelso was een stuk ouder, namelijk 49. Maar zijn kwantiteit aan leeftijd werd niet weerspiegeld in zijn kwaliteit als zending.¹¹ De zendingen van de London Missionary Society waren allen afkomstig uit kringen van kleine handwerkslieden zoals timmerlui en kleermakers. De ouders van de avonturier Ambler dreven in Londen een café, terwijl Connelly kuiper van zijn vak was. Maar de zendingen waren als vertolkers van het Woord Gods maatschappelijk hogerop gekomen. Zij achtten zich superieur aan 'gewone zondaars' en helemaal aan de in hun ogen uitermate verdorven avonturiers. Deze hooghartige zelfopvatting — die men uiteraard moet begrijpen tegen de achtergrond van de laat-achttiende-eeuwse Britse samenleving — vormde echter een belemmering in de dagelijkse omgang met mensen die de zendingen niet bij voorbaat op een voetstuk plaatsten. En dat deden noch de avonturiers, noch de Tonganen. Deze laatsten werden door de zendingen omschreven als 'wilden' ('savages'; o.a. Wilson 1799:247) — ook dat stemt overeen met de dominante laat-achttiende-eeuwse Engelse ideologie.

Als reactie op de houding der zendingen pretendeerden Ambler en Connelly, die door hun taalkennis de communicatie tussen de zendingen

¹¹ Kelso's onbekwaamheid in de omgang met mensen van andere culturen en zijn ongeschiktheid als leider bleken later nog eens toen hij, weer terug in Engeland na een lang verblijf op Tahiti, in 1808 in Middlesex voor de 'Grand Jury' werd veroordeeld voor zijn wangedrag jegens de Tahitische Tapioi. Deze zou hij dom hebben gehouden en 'met ijzeren vuist' onderdrukt. Kelso zou Tapioi hebben uitgebuit zoals de destijds bekende entertainer Pidcock munt sloeg uit zijn wilde dieren (Gunson 1977:98).

en de Tonganen konden manipuleren, 'zonen van de Koning van Engeland' te zijn, terwijl ze de zendelingen in het Tongaans omschreven als *tu'a*, 'gewoon volk'. In de sterk hiërarchische Tongaanse samenleving was zo'n standverschil veelbetekenend. De Tonganen lieten zich echter niet door woorden alleen imponeren: 'de inboorlingen hadden natuurlijk ook wel in de gaten dat, als ze (= de avonturiers) echt mannen van hoge komaf waren geweest, ze net als wij geschenken uit hun land van oorsprong zouden krijgen' (Vason 1840:118). De zendelingen ontleenden dus prestige aan de ijzeren werktuigen en andere westerse goederen die ze te vergeven hadden. Maar hun prestige werd allengs geringer naarmate hun voorraad slonk.

In dit tijdsgewricht heeft ook de renegaat Vason een bijzondere rol gespeeld. De manifeste tegenspraak tussen de zendelingenmoraal van sober en asexueel leven en het feitelijke gedrag van een van deze mensen, zal de Tonganen hoe dan ook niet zijn ontgaan. Wellicht is Vason in hun ogen het levende bewijs geweest van de superioriteit van de eigen levenswijze, de *anga faka Tonga*, ten opzichte van die welke door de zendelingen werd gepredikt. De historicus Rutherford wijt de mislukking van deze eerste christelijke zending in Tonga mede aan de verlokkingen van het vlees van Vason toen deze zich voor de keuze geplaatst zag tussen zijn geloof en een 'heidense sirene' (Rutherford 1971:32).

Vason zelf geeft achteraf, als spijtoptant, de volgende omstandigheid aan: 'het grote doel van onze zending, de bekering van de inboorlingen, zou, daar ben ik van overtuigd, veel meer succes hebben gehad wanneer we er met eigen gezinnen waren gaan wonen' (Vason 1840:134). Men zou dit kunnen lezen als een rechtvaardiging van zijn eigen gedrag in Tonga, ware het niet dat hij er bij het schrijven van deze woorden reeds afstand van had genomen. In ieder geval hebben latere zendelingen, zoals Lawry in 1822 en Hutchinson en Thoma in 1826, Vasons raad wel ter harte genomen. Zij kwamen niet alleen, maar namen hun echtgenotes mee.

Voor de mislukking van deze eerste zendingsexpeditie naar Tonga kunnen uiteindelijk verschillende redenen worden aangevoerd. De burgeroorlog en de aanwezigheid van westerse avonturiers op de eilanden waren belangrijke omstandigheden. Maar deze omstandigheden verklaren niet alles. De beslissingen en vergissingen van de zendelingen zelf hebben zeker ook een rol gespeeld. Iets meer sociaal inzicht had een aantal van hen wellicht de gewelddadige dood kunnen besparen. Tegen de achtergrond van het voorafgaande kan men zich tenslotte afvragen hoe het mogelijk was dat een latere zendingsexpeditie (in 1826) wel succes zou hebben. Binnen het tijdsbestek van enkele decennia zou zij kans zien vrijwel de gehele Tongaanse bevolking te bekeren tot hun variant van het christendom: het Wesleyaans methodisme.

LITERATUUR

- Bargatzky, Thomas, 1978, *Die Rolle des Fremden beim Kulturwandel*, Renner: Hohenschäftlarn. [Hamburger Reihe zur Kultur- und Sprachwissenschaft, Band 12.]
- , 1980, 'Beachcombers and castaways as innovators', *Journal of Pacific History* 15(2):93-102.
- , 1981, 'Das "Marginal Mann" Konzept: Ein Ueberblick', *Sociologus* 31:41-66.
- , 1985, 'Person' acquisition and the early state in Polynesia', in: Henri J.M. Claessen e.a. (eds), *Development and decline*, pp. 290-310, Massachusetts: Bergin and Garvey Publishers.
- Bott, Elizabeth, 1982, *Tongan society at the time of Cook's visits*, Wellington: Polynesian Society, Memoir 44.
- Bourdin, Jean-Antoine, 1867, *Vie du vénérable P.-M.-L. Chanel, prêtre de la Société de Marie, Provicairé apostolique et premier martyr de l'Océanie*, Lyon: J. Lecoffre.
- Claessen, Henri J.M., 1970, *Van vorsten en volken; Een beschrijvende en functioneel vergelijkende studie van vijf schriftloze vorstendommen*, dissertatie, Universiteit van Amsterdam.
- Dodge, Ernest, 1976, *Islands and empires; Western impact on the Pacific and East Asia*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press & Oxford University Press. ['Europe and the world in the age of expansion', vol. VII.]
- Ferdon, Edwin, 1987, *Early Tonga as the explorers saw it, 1616—1810*, Tucson: University of Arizona Press.
- Garrett, John, 1982, *To live among the stars; Christian origins in Oceania*, Geneva & Suva: World Council of Churches & Institute of Pacific Studies.
- Gifford, Edward, 1929, *Tongan society*, Honolulu: Bernice P. Bishop Museum. [Bulletin no. 61.]
- Goldman, Irving, 1970, *Ancient Polynesian society*, Chicago & London: University of Chicago Press.
- Grijp, Paul van der, 1987a, 'Pacificatie van de Pacific: Handel en geweld bij de eerste contacten tussen Tonganen en westerlingen', in: Paul van der Grijp, Ton Lemaire en Albert Trouwborst (red.), *Sporen in de antropologie; Liber amicorum Jan Pouwer*, pp. 55-77, Nijmegen: Instituut voor Culturele en Sociale Antropologie.
- , 1987b, 'Een protectoraat in Polynesië', in: Ad Borsboom en Jean Kommers (red.), *Processen van kolonisatie en dekolonisatie in de Pacific*, pp. 293-320, Nijmegen: Centrum voor Studies van Australië en Oceanië. [Sociaal Antropologische Cahiers 20.]
- Grijp, Paul van der, en Françoise Marsaudon, 1987, 'Europa en de geschiedenis der Polynesische volkeren', *Processen van kolonisatie en dekolonisatie in de Pacific*, pp. 195-220, Nijmegen: Centrum voor Studies van Australië en Oceanië. [Sociaal Antropologische Cahiers 20.]
- , 1988, 'Marins, missionnaires et marchands: Les Européens en Polynésie', in: Jean Suret-Canale e.a. (red.), *Colonisation, décolonisation et religions en Afrique*, Paris: AFASPA. [Ter perse.]
- Gunson, Niel, 1977, 'The coming of foreigners', in: Noel Rutherford (ed.), *Friendly Islands; A history of Tonga*, pp. 90-113, Melbourne: University of Oxford Press.
- , 1979, 'The hau concept of leadership in western Polynesia', *Journal of Pacific History* 14 (1-2):28-49.
- Hezel, Francis, 1978, 'The role of the beachcomber in the Carolines', in: Niel Gunson (ed.), *The changing Pacific; Essays in honour of H.E. Maude*, pp. 261-72, Melbourne: Oxford University Press.
- Kirch, Patrick, 1984, *The evolution of Polynesian chiefdoms*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Latukéfu, Sione, 1974, *Church and state in Tonga*, Canberra: Australian National University Press.
- Martin, John, 1981, *An account of the natives of the Tonga Islands ... compiled and arranged from the extensive communications of Mr. William Mariner, several years resident in those islands*, 2 vols., Tonga: Vava'u Press. [Facsimile-uitgave van de uitgave van 1817,

- London.]
- Maude, Harry, 1964, 'Beachcombers and castaways', *Journal of the Polynesian Society* 73:254-93.
- , 1968, *Of islands and men; Studies in Pacific history*, Melbourne: Oxford University Press.
- Morrell, W.P., 1960, *Britain in the Pacific Islands*, Oxford: Oxford University Press.
- Murray, A.W., 1885, *The martyrs of Polynesia; Memorials of missionaries, and native converts, who have died by the hand of violence, from 1799 to 1871*, London: Elliot Stock.
- Neill, Stephen, 1964, *A history of Christian missions*, Harmondsworth: Penguin.
- Peel, Albert, 1948, *The noble army of Congregational martyrs*, London: International Congregational Church. [Publication no. 1.]
- Ralston, Caroline, 1977, *Grass huts and warehouses; Pacific beach communities of the nineteenth century*, Honolulu: University Press of Hawaii.
- Riesenberg, Saul, 1968, 'The tattooed Irishman', *Smithsonian Journal of History* 3:1-18.
- Rutherford, Noel, 1971, *Shirley Baker and the King of Tonga*, Melbourne: Oxford University Press.
- Sahlins, Marshall, 1958, *Social stratification in Polynesia*, Seattle: American Ethnological Society.
- Siikala, Jukka, 1982, *Cult and conflict in tropical Polynesia*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Thomson, Basil, 1894, *The diversions of a Prime Minister*, Edinburgh and London: William Blackwood.
- Vason, George, 1840, *An authentic narrative of four years' residence at Tongataboo, one of the Friendly Islands*, London: Longman, Hurst, Rees and Orme.
- Walter, Michael, 1974, 'A 40.000 dollar question, or: Some remarks on the veracity of certain ancient mariners, beachcombers and castaways', *Journal of the Polynesian Society* 83:58-83.
- Wernhart, Karl, 1977, *Fatafee Paulaho, der 36. Tui Tonga (1740-1784)*, Horn-Wien: Ferdinand Berger. [Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, Band 19.]
- Wilson, James, 1799, *A missionary voyage to the Southern Pacific Ocean, in the years 1796, 1797, 1798, in the ship Duff*, London: Chapman.
- Zelenietz, Martin, en David Kravitz, 1974, 'Absorption, trade and warfare: Beachcombers of Ponape', *Ethnohistory* 21:223-49.